

Slovník

RUSKÝCH
UKRAJINSKÝCH
A BĚLORUSKÝCH

spisovatelů

ACHMATOVA AJTMATOV ANDREJEV BABEL
BACHTIN BĚLINSKIJ BOHDANOVIČ BRJUSOV
BRODSKIJ BULGAKOV CVETAJEVA ČECHOV
ČERNYŠEVSKIJ DOSTOJEVSKIJ DOVŽENKO
ERENBURG FEDIN FRANKO GINZBURGOVÁ
GOGOL GONČAROV GORKIJ GRIBOJEDOV
GRIN GROSSMAN CHLEBNIKOV ILF IVANOV
JESENIN JEVTUŠENKO KARAMZIN KULJAŠOV
KRYLOV LEONOV LERMONTOV MAJAKOVSKIJ
MANDELŠTAMOVÁ MEREŽKOVSKIJ NABOKOV
NĚKRASOV OKUDŽAVA OLES OSTROVSKIJ
PRIŠVIN PUŠKIN RADIŠČEV SOLŽENICIN
STRUGACKIJ ŠEVČENKO ŠOLOCHOV ŠUKŠIN
ŠUŠKEVIČ TOLSTOJ TURGENĚV VYSOCKIJ
ZAMJATIN ZOŠČENKO ŽUKOVSKIJ ŽYLKA

**SLOVNÍK
RUSKÝCH,
UKRAJINSKÝCH
A BĚLORUSKÝCH
SPISOVATELŮ**

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 2001

Nakladatelství Libri a autoři děkují za finanční podporu tohoto projektu Ministerstvu kultury České republiky.

© Kolektiv autorů pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc.,
2001

© Libri 2001

Recenzenti: Prof. PhDr. Zdeněk Mathauser, DrSc., PhDr. Tomáš Glanc, PhD., prof. V. G. Odinokov, DrSc., prof. V. A. Čamjarycki, DrSc., prof. Hryhorij Pivtorak, DrSc., prof. Mychajlo Najenko, DrSc.

ISBN 80-7277-068-3

O B S A H

Úvodem	7
Poděkování	11
Poznámka k přepisu do latinky	12
Seznam autorů hesel podle šifer	12
Seznam zkratk	13
Úvodní studie	
K celku východoslovanských literatur	15
Ruská literatura	19
Ukrajinská literatura	60
Běloruská literatura	74
Slovník spisovatelů	81
Seznam hesel podle jednotlivých národních literatur	659
Výběrová bibliografie	668

Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, jinými slovy východoslovanských spisovatelů, vychází vstříc potřebě informace o literárním dění na teritoriu, které po rozpadu SSSR a utváření evropských struktur zůstalo poněkud ve stínu našeho edičního zájmu. Sám zobecňující a často zpochybňovaný pojem „východoslovanští spisovatelé“ nebo „východoslovanské literatury“ je dán nejen jazykem (ruštinou, ukrajinštinou a běloruštinou, tedy východoslovanskými jazyky), ale také vzájemným vnitřním prostupováním, častým výskytem dvojdomosti a vícedomosti (jeden autor je řazen k více národním literaturám, příkladem budiž → Simeon Polockij, který je tradičně řazen do ruské, ukrajinské i běloruské literatury) nebo biliterárnosti či polyliterárnosti (jeden autor píše dvěma i více jazyky: častá je biliterárnost bělorusko-ruská, ukrajinsko-ruská, vzácnější ukrajinsko-běloruská). Neznamená to, že celek východoslovanských literatur je neprostopný (podobné vztahy mají např. ukrajinská a běloruská literatura k polské literatuře, rusky píše řada neruských a neslovanských autorů z území bývalého SSSR). Pojem „východoslovanské literatury“ – stejně jako „slovanské literatury“ – není tedy jen projevem mechanického přenášení jazykových kritérií na literaturu, ale také reflexí reálné blízkosti a vědomí příslušnosti a celkovosti. I když dnešní doba tíhne spíše k zdůrazňování individuality a k všelikému štěpení na diskursní entity, bylo by škoda nevyužít rysujících se spojitostí, jejichž relativní kompaktnost je poměrně často dobře materiálově podložena.

V práci navazujeme na dosavadní díla slovníkového typu, která zahrnovala stejnou či podobnou tematiku (viz uvedenou základní literaturu), ale snažíme se také vytvořit vlastní model. Jeho jádrem je důraz na odborný a současně čtenářský charakter slovníku: literatura je v našem pojetí především druhem umění, jehož ráz a směřování se několika větami pokoušíme v heslech – zejména na těch rozsáhlejších – vystihnout. Souběžně s potřebou uvádět alespoň základní vydání autorových děl a elementární sekundární literaturu usilujeme o vzájemné propojování hesel tak, aby v představě čtenáře vytvářela jakousi literárněhistorickou síť, tj. obrysovou představu stavu a vývoje jednotlivých národních literatur, které byly a jsou historicky spjaté. Slovník by tím měl nabýt implicitně srovnávacího charakteru interního (autoři a díla jedné národní literatury) i externího (autoři a díla všech tří východoslovanských literatur, spoje s evropskými a světovými literaturami).

V době různých politických, národních a kulturních disperzí, dezintegrací a delimitací zdůrazňujeme – a to nám umožňuje náš český odstup a nadhled – v jistém smyslu vývojovou celistvost zkoumaného východoslovanského areálu, jeho společné kořeny tkvící v rané a vrcholné fázi literatury Kyjevské Rusi, v dlouhodobém soužití (alespoň části území) v jednom státě, tj. Ruské říši, a v jazykové blízkosti a proplétání, aniž bychom opomíjeli fakt, že ukrajinská a běloruská literatura měly i jiná centra (v Rakousku a později v Rakousku-Uhersku, v Polsku, na Litvě apod.). Brali jsme také v úvahu již zmíněnou dvojdomost a vícedomost některých autorů (uváděný Simeon Polockij) nebo jejich bi- a polyliterárnost (východoslovansko-východoslovanskou nebo jinou, např. → T. H. Ševčenko, → Č. Ajtmatov).

S tím je spojena další vlastnost slovníku, a to uvádět úsporně a funkčně nejen sekundární literaturu vzniklou v tom či onom národním celku (ruském, ukrajinském, běloruském) a nejen české (podle potřeby i slovenské) reflexe, ale někdy také sekundární literaturu jiné provenience jako nepřímý důkaz světové pozice zmíněných tří národních písemnictví s pochopitelným důrazem na anglicky a německy, příp. francouzsky psanou produkci, která je z tohoto hlediska nejvlivnější. Zpravidla uvádíme pouze knižní publikace, výjimečně – pokud to pokládáme za funkční a účelné – i časopisecké studie. Zejména život některých klíčových ruských autorů je spojen s anglojazyčnými zeměmi, kde mnozí z nich žijí a pracují nebo alespoň pravidelně přednášejí, a jsou tak uváděni do běžného místního literárního kontextu a oběhu, zejména v USA, Kanadě a Velké Británii.

Pokud to bylo funkční, uváděli jsme i vztahová fakta česko-rusko-ukrajinsko-běloruská, ale nutno poznamenat, že slovník v žádném případě nesupluje ani dějiny literatury, ani studii o česko-východoslovanských literárních vztazích – na tuto literaturu upozorňujeme v bibliografii.

Základním kritériem pro uznání příslušnosti toho či onoho autora k jedné ze tří zmíněných národních literatur je primárně jazyk, nikoli země, kde žije: slovník je tedy slovníkem ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, nikoli spisovatelů Ruska, Ukrajiny a Běloruska. S tím je spojen i problém tzv. slovanské či úžeji východoslovanské emigrace, a to jednak vnitřní (Ukrajinci a Bělorusové v ruských, polských, maďarských, rakouských či českých centrech, Rusové žijící na Ukrajině a v Bělorusku), jednak vnější (Ukrajinci, Bělorusové a Rusové v meziválečné Československé republice, Německu, Kanadě a USA, Bělorusové ve Velké Británii, Rusové v Československu, Polsku, Německu, bývalé královské Jugoslávii, Francii, Británii a USA; zejména ruská emigrace se vyskytuje v několika vzájemně diferencovaných vlnách, tj. po Říjnové revoluci, jednotlivě i na konci 20. let a ve 30.

letech, později od 60. let a zejména v 70. letech, nově v 90. letech – příčiny byly většinou politické a ideologické, později také ekonomické). Krakovský rusista Lucjan Suchanek prosazuje (naposledy oficiálně na kongresu slavistů v místě svého působiště v roce 1998) dokonce „emigrantologii“ jako samostatnou vědní disciplínu vznikající na průsečíku lingvistiky, literární vědy, ale také sociologie, politologie, psychologie apod. S tím je spojena také takřka věčná otázka o vztahu filologických a sociálních věd, která se nyní znovu s plnou silou nastolila na mezinárodních kongresech slavistů v Bratislavě a Krakově v letech 1993 a 1998 a na kongresech ICCEES (International Council for Central and East European Studies) v Harrogate, Varšavě a Tampere v letech 1990, 1995 a 2000 a která se řeší i v týmových projektech (emigraci se u nás zabývá speciální oddělení v Slovanském ústavu AV ČR v Praze, spojení sociálních věd a filologie zkoumá v rámci teorie areálových studií Kabinet integrované žánrové typologie při Ústavu slavistiky na Masarykově univerzitě v Brně; viz publikaci *Integrovaná žánrová typologie*, Brno 2000). Ať tak či onak – je zřejmé, že pro slovanský svět jsou život a tvorba emigrace významné a příznačné, neboť reflektují mimoliterární situaci a podmínky existence jednotlivých národních literatur.

Conditio sine qua non každé slovníkové publikace tohoto typu je její aktuálnost, tj. novost, svěžest uváděných informací biografických a bibliografických. Měli jsme snahu a vůli, pokud to bylo v našich silách – a v řadě případů se to podařilo –, uvádět i literaturu z roku 2000. Snad ještě důležitější je však relativní trvalost našich hodnocení jednotlivých autorů a děl, která se projevuje již ve výběru hesel. Ten je takřka vždy napadnutelný a kritizovatelný, zejména v tom smyslu, které heslo tam není, řidčeji i které je nadbytečné. Také zde jsme se snažili naplnit koncepci slovníku spisovatelů, nikoli děl nebo uměleckých či literárních směrů, nicméně museli jsme zcela přirozeně zařadit také některé literární skupiny, pojmy či klišé, příznačné tiskové orgány a představitele literární vědy a kritiky, dílem i estetiky, kteří literaturu a její recepci pomáhali dotvářet. Při hodnocení jsme vycházeli především z vlastních představ o literatuře, jak se mimo jiné formovaly v brněnské badatelské tradici.

Vzhledem k složitým poměrům v Rusku, na Ukrajině a v Bělorusku jsme se také snažili – pokud to bylo funkční – uvádět politické pozadí národních literatur a základní informace zejména o současném literárním životě a dominantních směrech vývoje (jednak v úvodním přehledovém textu, jednak v dílčích heslech). To se týkalo zejména tzv. postmodernismu a jeho východoslovan-ských projevů v míře únosné pro příručku tohoto typu.

Zejména v případě Ukrajiny a Běloruska jsme museli řešit problém podoby uváděných místních jmen, která mají často několi-

kerou formu, např. ruskou, běloruskou, ukrajinskou, polskou, litevskou apod. (např. Wilno, Vil'no, Vil'na, Vilnius; Lwów, L'vov, L'viv), což je na takovém národnostně a nábožensky smíšeném a historicky proměnlivém teritoriu pochopitelné. Přidržovali jsme se zatím převládajícího českého úzu a uživatelské frekvence, ale snažili jsme se někdy – pokud to bylo funkční, neodporovalo to historické pravdě a nevedlo to k faktickému znejasnění – uvádět také varianty, které jsou na tomto území oficiální nyní (Kyjiv, Charkiv, Lviv, Polack aj.).

Závažným problémem jsou vnitřní a vnější proporce slovníku, tj. vnitřní struktura v rámci jednotlivých národních literatur – kdo má být uveden, kdo nikoli, proč, v jakém kvantitativním poměru mají být autoři domácí, emigrace, příslušníci národnostní menšiny v jiné zemi, např. běloruská literatura v oblasti Belastoku (Białystoku), Vilna (Vilnius) apod., a vzájemný kvantitativní poměr všech tří národních literatur. Zde jsme se snažili o kompromis mezi estetickým a poetologickým hlediskem, tj. mezi tím, jaký vnitřně literární význam ty nebo ony jevy mají pro širší světový literární kontext, a vnitřními hodnotami dané národní literatury a jejími prioritami a vývojovými specifiky; některé jevy by nesnesly světová měřítka, ale v rámci dané literatury představují nepominutelnou hodnotu, bez níž nelze vývoj této literatury vyložit.

Autoři slovníku jsou nebo byli pracovně spojeni s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně jako jeho pracovníci nebo doktorandi.

Ivo Pospíšil

PODĚKOVÁNÍ

Jménem autorského kolektivu vyjadřuji upřímné poděkování všem, kteří během práce na slovníku poskytovali neocenitelnou pomoc. V první řadě všem recenzentům, a to univ. prof. Zdeňku Mathauserovi (Praha), dr. Tomáši Glancovi (Praha), univ. prof. V. G. Odínokovovi (Novosibirsk), univ. prof. V. A. Čamjaryckému (Minsk), univ. prof. Hryhoriji Pivtorakovi (Kyjev) a univ. prof. Mychajlu Najenkovi (Kyjev), dále konzultantům a těm, kteří pomohli radou a materiály, a to Alesi Brazgunouovi, doc. Natalii Ivašinové (Minsk), doc. Margaritě Oděsské (Moskva) a dalším přátelům u nás i v zahraničí. Zvláštní díky za finanční příspěvek patří brněnské firmě ALTA. Za redakční péči autorský kolektiv děkuje nakladatelství LIBRI, zvláště redaktoru Jaroslavu Richterovi. Na tomto místě se také sluší vzpomenout, že iniciátorem projektu, v jehož rámci vznikl na Ústavu slavistiky v Brně postupně *Slovník polských spisovatelů*, *Slovník balkánských spisovatelů* a *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*, byl univ. prof. Ivan Dorovský.

Ivo Pospíšil

POZNÁMKA K PŘEPISU DO LATINKY

I když jsme si u východních Slovanů vědomi tradiční, kulturní a obecně informativní funkce, jakou má patronymikon, v záhlaví jednotlivých hesel jsme se přidrželi běžných evropských zvyklostí a užívali většinou jen příjmení a jména autorů; jméno po otci jsme ponechávali jen v případě ruských autorů 18. a 19. století, kde je to uzuální (Alexandr Sergejevič Puškin).

Používali jsme přepis cyrilice do latinky podle pravidel transliterace východního typu (běžná: Bělinskij, odborná: Belinskij, západního typu: Dostoevskii, východního: Dostojevskij), kde převažuje kompromis mezi principem „písmeno za písmeno“ a mezi výslovnostní podobou. Odbornou transliteraci jsme používali jen v případech bibliografických údajů sekundární literatury, v českém textu a v původních názvech literárních děl uváděných v hesle i oddílech bibliografických údajů o dalším díle a vydáních děl autora jsme dávali přednost běžnému přepisu (Gor'kij – Gorkij).

SEZNAM AUTORŮ HESEL PODLE ŠIFER

gb	PhDr. Galina Binová, CSc.
jb	Mgr. Jana Bumbálková
jd	PhDr. Josef Dohnal, CSc.
hf	PhDr. Helena Filipová, Dr.
tj	PhDr. Tatjana Juříčková
dk	Prof. PhDr. Danuše Kšicová, DrSc.
mm	Prof. PhDr. Miroslav Mikulášek, DrSc.
hm	Doc. Halyna Myronova, CSc.
ip	Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
es	Mgr. Eva Svatoňová
št	Mgr. Šárka Toncrová
mv	Mgr. Martina Vašíková

SEZNAM ZKRATEK

Platí i pro adverbia z adjektiv odvozovaná.

aj.	a jiné	KGB	rusky Komitět
ant.	antologie		gosudarstvennoj
apod.	a podobně		bezopasnosti (Vý-
atd.	a tak dále		bor státní bezpeč-
autobiogr.	autobiografický		nosti; sovětská taj-
AV	akademie věd		ná státní policie,
Bd.	německy Band		dodnes pod tímto
	(svazek)		názvem
č.	český		v Bělorusku)
čas.	časopis, časopisecký	kn.	rusky kniha,
ČEKA	Črezvyčajnaja		ukrajinsky knyha
	komissija (Zvláštní		(kniha); knižní
	komise pro boj	kol.	kolektiv
	s kontrarevolucí)	kor.	korespondent
čl.	člen	KS	komunistická
d.	dílo		strana
d. d.	další díla	KSSS	Komunistická
div.	divadelní		strana Sovětského
dram.	dramatický		svazu
ed.	editor, edice	kult.	kulturní
filoz.	filozofický	lit.	rusky literatura,
g (gg)	rusky god, gody		literaturnyj, ukra-
	(rok, roky)		jinsky literatura,
gaz.	rusky gazeta		literaturnyj, bělo-
	(noviny)		rusky litaratura
gub.	gubernie		(literatura,
hist.	historický		literární)
hl. d.	hlavní díla	lit. hist.	literárněhistorický
humor.	humoristický	lit. krit.	literárněkritický
ICCEES	International	MCHAT	Moskovskij
	Council for Central		chudožestvennyj
	and East European		akaděmičeskij
	Studies		těatr (Moskevské
	(Mezinárodní rada		umělecké akade-
	pro studium střední		mické divadlo)
	a východní	mj.	mimo jiné
	Evropy)	nakl.	nakladatelský
jaz.	jazykový	např.	například

názv.	název	slov.	slovensky
NEP	Novaja ekonomičeskaja politika (nová ekonomická politika sovětského státu 1921–24)	sov.	rusky sovětskij (sovětský)
		sovr.	rusky sovremennij, sovremennik (současný, součas- ník, vrstevník)
NKVD	Narodnyj komissariat vnutrennich del (represivní složka ministerstva vnitra v bývalém SSSR, v podstatě sovětská politická policie)	SPFF BU	Sborní prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
		spol.	společenský, společensky
		SSSR	Svaz sovětských socialistických republik (1922–91)
poč.	počátek		
pol.	polovina	st., stol.	rusky stoletije, ukrajinsky stolitte
polit.	politický		(století)
překl.	překladatel, překladatelský	sv.	svazek
pseud.	pseudonym(y)	t (tt)	rusky tom, toma (díl, díly)
psychol.	psychologický		
publ.	publikováno	TASS	Tělegrafnoje agent- stvo Sovetskogo
r.	ukrajinsky rok		Sojuza (sovětská tisková agentura)
red.	redakce		
rev.	revoluční		
ROSTA	Rossijskoje tělegraf- noje agentstvo (Ruská telegrafní agentura)	TIM	Těatr imeni Mejercholda (Me- jercholdovo divadlo)
		tj.	to jest
RSFSR	Ruská sovětská federativní republika	tzv.	takzvaný
		ukraj.	ukrajinskyj (ukrajinský)
RSR	Ruská socialistická republika	USA	Spojené státy americké
rus.	ruskij (ruský)	v. (vv.)	rusky vek, veka (století)
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci	vl. jm.	vlastním jménem
		vol., vols.	angl. volume, avolumes (svazek, svazky)
s.	strana		
sat.	satirický		
sb.	sborník (sborník, sbírka)	vyd.	vydání, vydáno
		vyp.	vypusk (vydání)
sci-fi	vědeckofantastický, science fiction	zvl.	zvláště, zvláštní
		→	odkazová šipka

K CELKU VÝCHODOSLOVANSKÝCH LITERATUR

(Ivo Pospíšil)

Ruská, ukrajinská a běloruská literatura se vyvíjely na východoevropském teritoriu ze společných kořenů spjatých se vznikem prvního státního útvaru východních Slovanů – Kyjevské Rusi – a zejména s tíživě a dlouho se prosazujícím procesem christianizace, který na toto území přinesl písmo a překlady náboženských (v první fázi především liturgických) i světských textů. Bylo by tedy na místě mluvit spíše o staré, starší či středověké literatuře východních Slovanů než o staroruské literatuře, která obvykle ve světovém povědomí nesprávně zastupovala nejstarší vývojovou fázi dalších dvou národních literatur (staroukrajinskou a staroběloruskou). Společné jsou kořeny a další poměrně dlouhá historická etapa zahrnující počátky a kulminaci písemnictví Kyjevské Rusi, i když i zde – stejně jako ve sféře jazykové – jsou patrné regionální rozdíly, které pak vedly ke vzniku známé východoslovanské tripartice. Jestliže někdy označení „staroruský“ zastupuje celé teritorium východních Slovanů, má to své příčiny: slovo „ruský“ neznamenal původně Rusy v dnešním slova smyslu, dokonce ani ne Slovary, ale členy vojenských družin skandinávského původu, tedy varjagy, vikiny, kteří později utvořili první kyjevskou dynastii Rurikovců. Onomastika tento vývoj potvrzuje: kořeny *ros* a *rus* odvozené z ugrofinského pojmenování germánských Skandinávců a tyto kořeny v místních jménech, historicky dochovaná jména prvních kyjevských knížat (*knędz*, *knjaz'* – od germánského *kunig*, viz německé *König* a anglické *king*), jako např. Vladimír (Waldemar) nebo Olga (Helga), ukazují na rozhodující organizační úlohu tohoto elementu usazeného na staré obchodní cestě „*iz varjag v greki*“, tedy ze Skandinávie přes teritorium východních Slovanů a jejich řeky do Cařihradu. Dávný spor německých akademiků v ruských službách prosazujících v 18. století tzv. normanskou (vikinskou) teorii vzniku kyjevského státu a jejich odpůrců s teorií slovanskou, tj. antinormanskou, odnesl čas, ale současně ukázal na racionální jádro sporu tkvící v tom, že již na počátku východoslovanské civilizace stojí prostupování různých etnických a kulturních prvků, jejich „roubování“ na existující domácí struktury, které se k nim upínají, jdou jim vstříc: to se ostatně ukázalo jako plodné v podstatě kdekoli od germánsko-

-slovansko-maďarské střední Evropy až na západní okraj Evropy k Britským ostrovům. Další pozoruhodností je vývoj jazyka, který lingvisté označují za obecně východoslovanský (rusky *obščeslavjanskij*) s tím, že souběžně probíhala permanentní diferenciací a nové scelování, vedoucí nakonec k vzniku jazykové tripartice. Nicméně prvním spisovným jazykem východních Slovanů, jako ostatně všech Slovanů, byla staroslověnština či církevní slovanština, v podstatě umělý konstrukt vytvořený na základě jihoslovanských dialektů pravděpodobně egejské Makedonie a kultivovaný řeckými slovotvornými a syntaktickými modely k tomu, aby obsáhl vše podstatné z tehdejšího života, zejména náboženského, církevního, ale i světského a obecně kulturního. Tento jazyk a určitá společná entita textů spojovala všechny Slovanů od 9. do 12.–13. století v jeden kulturní celek.

Díky příznivějšímu vývoji v určité fázi se právě na území východních Slovanů tomuto jazyku dařilo nejlépe: zatímco u západních Slovanů byl násilně vytlačen postupující christianizací ze Západu a s ní související latinskou liturgií, nehledě na dočasné úspěšné snahy obou věrozvěstů – Konstantina a Metoděje –, a u jižních Slovanů byla jeho kultivace zastavena jednak tlakem ze Západu, jednak trvalým postupem Osmanské říše z Asie na Balkán a do střední Evropy, na teritoriu východních Slovanů se pěstoval, rozvíjel a spojoval s domácím východoslovanským jazykem a jeho regionálními podobami tak, že vytvářel nový jazykový útvar, z něhož se vyvinula moderní ruština využívající – více než dva zbývající východoslovanské jazyky – lexikální a jiné trsy tohoto prvního spisovného slovanského jazyka jihoslovanské provenience. Takže studium staroslověnštiny není pro rusistu – na rozdíl od bohemisty – pouze pietním studiem prvního slovanského spisovného jazyka a počátků písemnictví, ale také významnou pomocí k pochopení stavu současné ruštiny, neboť staroslověnština je v ní pevně usazena nikoli jako archaická vrstva, ale jako funkční, především stylistický a stylový prvek (ostatně tohoto původu je i ono před časem každodenně používané slovo → *glasnosť*, označující otevřenost, transparentnost, zejména politickou, a možnost se svobodně vyjadřovat k veřejným věcem).

Ohledně východoslovanské jazykové a literární diferenciací zastáváme obezřetný a spíše skeptický názor na její časnost: o samostatných třech národech – Rusech, Ukrajincích a Bělorusech – nelze mluvit v období Kyjevské Rusi, stejně jako bychom neměli označovat staroslověnštinu jako jazyk bulharský, starobulharský či makedonský, ale spíše jako jazyk vytvářený na bázi jistých jihoslovanských dialektů. V tom se budeme zjevně lišit od některých koncepcí, například od představy ukrajinského národa vzniklého snad již v 6. století. Stejně tak je ale absurdní představa tehdy se konstituujícího národa ruského, běloruského nebo

českého v novodobém slova smyslu. Počátky diferenciace spatřujeme spíše v pozdější vývojové fázi Kyjevské Rusi v souvislosti s postupujícím feudálním drobením a regionalizací kultury (signálem je mj. budování vlastních letopisů jako ideologických nástrojů). Budoucí ukrajinské a běloruské jádro vznikalo pak spíše na severozápadě a jeho význam – zejména v souvislosti s vyvrácením Kyjeva Mongoly – sílil. Je také zřejmé, že během staletí pod tlakem asijské invaze došlo k etnickým posunům z Karpatska a centrálního Ruska.

Vzato ekonomicky, etnicky, politicky a obecně kulturně lze diferenciaci vztáhnout spíše ke 14. a 15. století, její stabilizaci pak k období o jedno či dvě století později; pokud jde o samotnou literaturu, která vzniká v národním jazyce, je diferenciace ještě pozdější: u Ukrajinců probíhá v podstatě v 18. století (→ Kotljarevského *Aeneida*), emancipace běloruská spíše v 19. a počátkem 20. století (→ našanivské období); do té doby všechna tři etnika využívají již etablovaného jazyka se staroslověnskou bází – jako ostatně jinde u Slovanů (Bulharů). To však neznamená, že do té doby můžeme mluvit o jakési protrahované východoslovanské literární jednotě; jde jen o vznik relevantních děl ve spisovném jazyce, který se liší od jazyka, jenž do té doby sloužil východním Slovanům jako spisovný: vnitřně jazykový proces vytváření např. spisovné ruštiny stále novým syntetizováním jihoslovanského a východoslovanského elementu probíhal staletí a byl dovršen v podstatě až v jazyce Puškinově. Do ukrajinské literatury, stejně jako do ruské nebo běloruské, řadíme zcela přirozeně díla, která jsou společná všem východním Slovanům, ale také autory a díla pozdější, která nebyla napsána ukrajinsky (→ H. S. Skovoroda) nebo v jazyce identickém s dnešní ruštinou nebo běloruštinou.

Nelze odhlédnout od faktu, že východoslovanská diferenciace a delimitace přímo souvisela s historickými událostmi, které se na jednotlivých etnikách projeví různě: utváření etnika dnešní Ukrajiny (Maloruska) souviselo s etablováním kozáctva (Síč), po mongolském vpádu s pohybem karpatské populace a kontaktem s polsko-litevským státem, což souviselo s průnikem latinské kultury a katolictví; podobně probíhaly tyto procesy u Bělorusů. Nutno si také uvědomit, že diferenciace byla posilována tím, že Ukrajinci a Bělorusové – nebo jejich podstatná část – žila dlouhodobě jinde než ve společném státě s Rusy (Polsko-litevská Rzecz pospolita, habsburské Rakousko a dualitní Rakousko-Uhersko – Halič, Bukovina), že zde probíhala etnická a kulturní disperze (tradiční běloruské centrum ve Vilně [Vilnius] kromě ruského Petrohradu, ukrajinská centra nejen v Kyjevě [Kyjivě], Poltavě, Charkově [Charkivě] a Petrohradě, ale také v Krakově, Budě, Praze a Černovcích [Černovci, Černivci]). Odtud také tíhnutí ukrajinské a běloruské kultury k středoevropskému areálu a jeho kulturním

projevům, což se objevuje zvláště výrazně v baroku, dílem v projevech *biedermeieru*, *secese* a jiných jevech moderny a v pravidelném kontaktu – zejména v rámci vídeňského centra – s německou a německo-rakouskou kulturou, ale také se západními a jižními Slovy, kteří na území podunajské monarchie žili. Zatímco Rusové se zhruba od 18. století orientují na západní Evropu a přebírají literární podněty přímo odtud (což jejich literatuře později umožnilo stát se na východoslovanském teritoriu dominantní), Ukrajinci a Bělorusové více souviseli se středoevropským specifickým, v případě Běloruska také zprostředkovaně s areálem baltickým. Připomeňme, jak dlouho byl v Rusku pokládán za *outsidera* → N. S. Leskov, který kvůli svým kyjevským zkušenostem (na univerzitě tam přednášel jeho strýc) a své pozici autodidakta neuměl vůbec francouzsky ani německy (i když studoval baltské – *ostzejské* – *raskolniky*-starověrce), zato však uměl komunikovat ukrajinsky a polsky (také jeho cesta do Mekky kulturních Rusů Paříže nevedla z Petrohradu přes Berlín, ale přes Kyjev, Halič a Prahu).

Dlouholeté soužití ve velké Ruské říši (uvědomme si, že k ní patřilo Finsko, kus severní Číny, celá střední Asie a že sahala až k severní Moravě – např. Katowice v dnešním Polsku patřily po trojím dělení *Rzeczypospolitej* k Prusku a pak k Německu, sousední město *Sosnowiec*, tvořící dnes s *Katowicemi* konurbaci, bylo už v Rusku – stopy tohoto faktu jsou patrné dodnes) a pak v SSSR, tedy v širokém i mimoslovanském kontextu, vedlo k podstatným proměnám tří východoslovanských literatur; jinak se zase utvářelo ruské, ukrajinské a běloruské písemnictví v exilu. Tato disperse však současně znamenala schopnost vstřebávat nové podněty: východoslovanské literatury tak svým vnitřním ustrojením, které zasahuje literární tematologii, morfologii a antropologii, sahají od střední Evropy po východní a střední Asii (V básni tehdy už → slavjanofila → F. I. Tútčeva *Russkaja geografija*, publikováno 1886, Ruský zeměpis, jsou přirozené hranice Ruska situovány mezi řeky Ganges, Nil a Labe) s genetickým zápolím v mediteránní sféře, zejména na Balkáně (odvěké ruské plány na dobytí bosporské úžiny). Tyto reality mající racionální jádro v kulturním tíhnutí k středomořské oblasti (odtud dávný, zejména ruský spor i komplementarita sever – jih, patrná zejména v ruské poezii od časů → V. A. Žukovského, → K. N. Baťušková, → A. S. Puškina až k → O. Mandelštamovi) se projevy v ideologii (Moskva jako třetí Řím), ale také v obecně kulturních představách. Nebrat ve vývoji východoslovanských literatur do úvahy tento aspekt kulturní geografie by znamenalo ochudit své poznání a možná nepochopit vývojovou dynamiku a síly, které tento celek utvářely a koneckonců i utvářejí.

Po rozpadu SSSR roku 1991 a vzniku tří samostatných států se

u Ukrajinců a Bělorusů pochopitelně prosazují silnější delimitační snahy, posilují se mimoruské kontakty těchto kultur a literatur, což je také způsobeno dlouhodobým tlakem ruských oficiálních míst a ruskou a později sovětskou politikou rusifikace a koncepcí tzv. sovětského lidu: u Ukrajinců se posilují kontakty s vlastní diasporou, zejména v Německu a Kanadě, Bělorusové tíhnou k Litvě a zejména k Polsku. Toto tíhnutí má také své politické příčiny a důsledky a reflektuje do značné míry politická pnutí uvnitř nyní samostatných států. I podoba této delimitace má však své peripetie, vzestupné vlny a pozvolné sestupy a stabilizace (to se týká zejména Běloruska, kde se sváří dvě protikladné politické koncepce, jedna směřující k orientaci na Rusko, druhá spojující budoucnost Běloruska s národním a jazykovým obrozením a s kontakty s Polskem, baltskými zeměmi, zejména Litvou, a celkem Evropské unie). V každém případě má státní osamostatnění, které je na Ukrajině dáno více nacionálně, zatímco v Bělorusku, kde je pro většinu populace de facto hlavním jazykem ruština (při posledním censu roku 1999 označilo sice 83 % občanů Běloruska za svou mateřštinu běloruštinu, ale prakticky více využívají ruštinu – jde o etické a citové hodnocení), spíše státně, pozitivní vliv na rozvoj spisovného jazyka, na jeho kultivaci a dotváření, jež svědčí o jakési zpozdilé, dokončovací fázi národního obrození uměle přerušené carskou a pak – s přestávkou – sovětskou unifikační a odnárodňovací politikou (→ A. Solženičyn ostatně správně říká, že se proces odnárodňování týkal i Ruska, ruského národa a jeho tradic, ale Ukrajinci a Bělorusové to tak většinou nechápou, neboť pro ně bylo odnárodňování a sovětizace spojena především s rusifikací a jejím nositelem byli většinou – jak jinak – etničtí Rusové). Zvláště Bělorusové, ale ve značné míře i tzv. západní Ukrajinci se často ocitali v trojím ohni: mezi Němci, Poláky a Rusy.

Tradice, dlouholeté soužití, jazyková a kulturní blízkost a v neposlední řadě ekonomické faktory však ukazují na to, že vývoj tří východoslovanských literatur bude probíhat spíše v těsném dotyku, i když zřejmě jinak, nikoli tak jednostranně: jsou a budou tu další směry, rozbíhavost, disperze, které jsou pro normální vývoj kulturního organismu vždy zdravé.

RUSKÁ LITERATURA

(Ivo Pospíšil)

Úvod a počátky

Zakladatel brněnské literárněvědné slavistiky Frank Wollman (1888–1969) charakterizuje Slovy na počátku své dosud nepře-

konané studie *Slovesnost Slovanů* takto: „Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jevílo se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského *thiuda* ve významu lid, něm. *deutsch*, praslov. *tjudjü (štuždü), českého *cizí*, pol. *cudzy*, slov. *tuj*, srbochorv. *tudj*, rusk. *čužoj*, bulh. *čužd* atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. *kuning*) a králem (ze jména Karla Velikého).“ (Wollman, 1928, s. 5–6). Pro toho, kdo si Slovanů představuje podle koncepce ruského kolektivismu a protiindividualismu, je to pojetí jistě překvapivé, paradoxní; je však zjevně logické a historicky oprávněné. Vytváření státu, jenž je zde chápán jako útvar méně přirozený než jinde, pak s sebou nese bolestné potlačování jedince; potlačovaný jedinec se však o to více prosazoval a v jistých dějinných periodách, zvláště když byl inspirován odjinud, o to silněji kompenzoval své potlačování (evropeizace v 18. století, → „zlatý věk“ ruské literatury v druhé polovině 19. století, → „stříbrný věk“ na počátku 20. století aj.).

Ruská literatura se vyvíjela v zemi, která se ocitala pod permanentním tlakem východních nájezdníků. Rusko tak po staletí fungovalo jako evropská hráz – to si Evropané vždy neuvědomovali, a naopak Rusové z toho vyvozovali svou spasitelskou (mesianistickou) úlohu a právo na vedení světa. Tváří v tvář vnějšímu nebezpečí a v důsledku vnitřního uspořádání, které bylo dáno důležitými historickými událostmi, jimiž se Rusko vzdalovalo ostatní Evropě (církvní schizma, mongolský vpád), byl v Rusku potlačován jedinec (Karel Havlíček Borovský píše v *Obrazech z Rus*, 1843–46, že ruský mužik, tedy nevolník, má zde menší cenu než anglický plnokrevník), zdůrazňuje se kolektivnost, skupinovitost (*sobornost*). V těchto souvislostech má literatura mnoho dalších funkcí a zčásti nahrazuje neexistující nebo slabě se prosazující filozofii a vědy. Literatura byla také vhodným nástrojem k vyjadřování politických názorů: za clonou sentimentálního cestopisu ukryl → A. Radiščev v *Cestě z Petrohradu do Moskvy* (1790) drtivý politický útok na autokratické státní zřízení; politickou funkci měla i literatura → děkabristů (členů ilegálních skupin a později účastníků rozdrčeného povstání ze 14. prosince 1825 [prosinec =

rusky *děkabry*). Také v liberální atmosféře 50. a 60. let 19. století se literatura často chápala jako víceméně bezprostřední odraz politických hnutí.

V prvním dílu svého spisu *Rusko a Evropa* (1913–19) píše T. G. Masaryk o osudovém rozdělení Ruska na Rusko evropské, petrovské (tedy Rusko po reformách Petra I. z první třetiny 18. století), a Rusko středověké. V Rusku se podle něho sváří stará a nová Evropa, ale zasahuje sem také specifický kulturní i politický vliv Byzance a asijských kulturních a mentálních vrstev. Spor domácího (ruského) a cizího (především evropského) je pro vývoj ruské literatury zásadní. Domácí lidová slovesnost (folklor) je v Rusku mnohem silnější než u jiných národů; například vojevůdce Michail Kutuzov si při svých taženích vozil vlastního vypravěče pohádek. Charakteristickým rysem ruské literatury je také časté opouštění sféry umění, „překonávání literatury“ a únik směrem k publicistice, politice, historii a žurnalistice – to je vidět v celém vývoji ruského písemnictví, doslova od → Puškina po → Solženicyna. Puškin přechází od poezie k próze a historii, když píše dějiny povstání Jemeljana Pugačova, Solženicyn o sto padesát let později směřuje k dokumentaristice, k literatuře faktu v Souostroví GULAG. Zásadní zvrat přineslo 18. století se strategií Petra Velikého, který Rusko evropeizoval politicky, vojensky, ekonomicky a kulturně.

Ruská říše se postupně výrazně profiluje jako typicky mnohonárodní a multikulturní stát s proměnlivým postojem majoritního etnika k jiným národům a jejich svobodám a také jako cílová země řady cizích rodů a jednotlivců (za Petra I. i dříve Němců, později Holanďanů, Angličanů, po revoluci Francouzů, průběžně Poláků aj.). Ruština se stává nejen jazykem běžné, ale i umělecké internetnické komunikace. Koneckonců se to projevuje i v původu řady ruských spisovatelů: → A. Kantěmir byl synem moldavského knížete Dmitrije, → V. A. Žukovskij byl po matce Turek, všeobecně známý je hamitský původ → A. S. Puškina, → N. V. Gogol byl Ukrajinec, → Lermontovovi předkové pocházeli ze Skotska (Learmonth) a z jejich rodu prý byl známý minstrel skotských balad Thomas the Rhymer (zvaný také trouvěre Thomas, Thomas Learmonth of Ercildoune), → A. I. Gercen a → A. A. Fet-Šenšin byli po matce Němci, spekuluje se o tatarských předcích → F. M. Dostojevského, → F. V. Bulgarin a → O. J. Senkovskij byli Poláci; A. F. Veltman (1800–1870) Švéd, slavný autor výkladového slovníku ruštiny, který výrazně ovlivnil ruskou literaturu, prozaik, dialektolog a etnograf V. I. Dal (Dahl, 1801–1872) byl Dán a ve 20. století bychom podobných případů včetně biliterárnosti našli snad ještě více – mj. se tu objevují „Poláci“ → J. Oleša, → A. Grin a → B. Jasenskij, Kirgiz → Č. Ajtmatov, Nivch → V. Sangí, Čukča → J. Rytcheu, tatarský původ má → A. Achmatovová, italské